

Onder Japanse bezetting

ANNE MARIE UHLENBECK

Onder Japanse bezetting

FAMILIEKRONIEK

Schaep14

2022

*Voor Sabine en Ischa
Sebastiaan, Fenna en Freek
en natuurlijk Jannes*

Inhoudsopgave

Oktober 1945	9
Wat de toekomst brengen zal	12
Een tochtje naar Solo	25
De grote wending	30
Een Hollands meisje van goeden huize	42
De rauwe werkelijkheid	54
Bedriegelijke stilte	66
Kamp Tjideng	86
Tjioedjoeng 6	103
Als we dat kind niet hadden gehad...	111
Bestemming onbekend	130
De spoorlijn	142
Het einde in zicht	159
Opsporing van geïnterneerden	164
Een brief van Bini	168
Onrust op Java	173
Je bent vast en zeker niet veranderd	178
Wachten op evacuatie	181
Weerzien	187
Een nieuwe familie	194
Terugblik	201
Verantwoording termen	205
Ongepubliceerde bronnen	207
Geraadpleegde literatuur	209
Verantwoording afbeeldingen	211
Dankwoord	213
Woordenlijst	214

Oktober 1945

‘We gaan naar de poort,’ roept de amper zesjarige aanvoerster met blonde krullenbos. ‘Opzij iedereen, opzij!’

‘Ja, naar de poort, naar de poort!’ Stok over de schouder en in een rij achter elkaar zetten de kleuters het op een lopen. Anne Marietje van drie probeert hen bij te houden. ‘Misschien zijn er pappies,’ oppert Keesje.

Op een paar meter voor de poort blijft het groepje staan. De bewakers zien er anders uit dan anders. Het zijn geen Nippen. Deze hebben een ronde helm, geen pet met klep. Met hun hand op hun geweer kijken ze de kinderen bars aan. Eén soldaat haalt zijn mes uit de schede, een mes met een knik. De zon blikkert op het glanzende staal. Met zijn vingers strijkt hij zachtjes over het lemmet: ‘Sharp, verrry verrry sharp’ en maakt een gebaar alsof hij zijn eigen hals afhakt. De kleuters houden hun adem in. Met uitgestoken hand schuifelt de aanvoerster dichterbij. Voorzichtig voelt ze aan het lemmet. Snel trekt ze haar hand weer terug.

‘Gurkhas,’ zegt een grote jongen. ‘Soldaten uit India. ‘Ze beschermen ons.’

‘Waarom?’ vraagt de krullenbos.

‘Het is gevaarlijk buiten de poort. Daar zijn pemoeda’s. Die willen ons doodschieten.’

‘Pemoeda’s,’ prevelt Anne Marietje. Dat woord kent ze niet.

Bij de poort verschijnt een lange man met blond haar, witte sokken en een wit short. Hij heeft niet eens een geweer of een helm. Op vertoon van zijn kaart laten de bewakers hem door. De krullenbos stapt dapper op hem af.

‘Ben jij een pappie?’

Hereniging van een vader met zijn dochter. Links het gedek.

‘Ik ben een pappie.’ Hij kijkt de kinderen één voor één aan. ‘Heet een van jullie Ingrid?’

De kleuters kijken elkaar aan en schudden hun hoofd.

‘Dan ben ik niet jullie pappie. Ik ben de pappie van Ingrid, ik ga haar zoeken en ook haar mama.’

‘Heb ik een pappie?’ Anne Marietje priemt haar ogen in die van haar moeder.

‘Ja, je hebt een pappie.’ Bini zegt het met stellige overtuiging. Ze rommelt in een koffer onder het bed en haalt er een foto uit. ‘Hier, kijk. Toen gingen je pappie en ik trouwen.’

Anne Marietje tuurt naar de foto, alsof ze hem voor het eerst ziet. ‘Mooie jurk...’ Haar vingers glijden over de foto. ‘Wie is dat meisje?’

‘Dat is Rosemarietje. Ze was bruidsmisje, ze mocht bloemetjes strooien.’

‘Waarom?’

‘Het was feest! Jouv pappie en ik gingen trouwen.’

‘Waarom gingen jullie trouwen?’

‘Omdat we elkaar lief vonden.’

‘Ik wil ook bruidsmisje zijn in zo’n mooie jurk.’

‘Later als je groot bent.’

Anne Marietje bestudeert de foto. ‘Waarom sta ik er niet op?’

‘Jij was nog niet geboren.’

‘En wie is die man?’

‘Dat is je pappie toch.’

‘Waar is hij dan?’

‘Hij komt gauw. Over een tijdje. Heus.’ Bini struikelt bijna over haar woorden. Zo graag wil ze over Bob vertellen. ‘Toen we getrouwd waren, gingen we met de boot naar Indië en toen werd jij geboren. En toen werd het oorlog en toen kwamen we hier in het kamp en nu...’

Anne Marietje luistert niet. Ze blijft naar de foto kijken. ‘Ik was er wel bij.’

Wat de toekomst brengen zal

8 JULI 1939

De ss Slammat draait langzaam de haven van Tandjong Priok in. Voorzichtig manoeuvreert het schip langszij. De trossen worden uitgegooid, handig opgevangen en vastgezet. Matrozen laten de loopplanken neer. Op de kade krioelt het van de mensen. Verkopers van vruchten en ijswater vechten om een plek dicht bij de loopplanken. Tussen de betjahs en andere voertuigen staan familie en vrienden de nieuwe Indiëgangers op te wachten. De vrouwen half verscholen onder parasols, de mannen in hun witte tropenpakken.

Op het schip is het een geduw en getrek van jewelste. Iedereen wil vooraan staan om bekenden toe te zwaaien. Bini en Bob hebben een plekje aan de reling weten te veroveren. Een warme, tropische wind blaast zachtjes in hun gezicht. Van beneden stijgt een gegons van stemmen en geluiden op. Geuren van zee, zout, rotte vis en iets onbestemds.

‘Ruik je dat?’ Bini snuift de geur op. ‘Mm lekker, een beetje zoetig.’

‘Kreteksigaretten. O, wat heb ik die lucht lang niet geroken,’ zegt Bob terwijl hij haar naar zich toetrekt. ‘Pa rookte die altijd. Jammer dat hij niet heeft kunnen meemaken dat wij nu in Indië zijn.’ Hij geeft haar een vochtige kus en fluistert in haar oor: ‘Hier begint ons leven samen. Wat heeft de Gordel van Smaragd voor ons in petto?’

‘Ik ben vol verwachting, Billemans.’ Met verliefde ogen kijkt ze naar hem op. Een kop groter dan zij, grijsblauwe ogen en zijn bijna zwarte haar strak naar achteren gekamd met een scheiding in het midden. ‘Gek dat je helemaal niet weet wat de toekomst brengen zal.’

‘Ik weet het wel. Over zes jaar staan we hier weer, maar dan gaan we de andere kant op.’

‘Bedoel je, wij met zijn tweeën?’ Haar felblauwe ogen fonkelen.

‘Vast niet,’ beaamt hij aarzelend.

Even later trekt Bini aan zijn arm. ‘Zie je dat kraampje, daar? Naast die vrouw met een lichtblauwe zonnehoed. Is dat niet Toet met Lord? Toet, Toetie!’

‘En wie is die man naast Lord? Die lange met dat ronde brilletje. Het lijkt wel of hij óók naar ons zwaait.’

‘Het zou de heer Hidding kunnen zijn, mijn chef, ik weet niet hoe hij er uitziet,’ bekent Bob. ‘Wat aardig om ons af te komen halen. Kunnen we alvast kennismaken.’

Het duurt zeker een kwartier voor er ruimte genoeg is om de loopplank te betreden. Eenmaal op de kade omhelzen ze hun vrienden en maken ze kennis met Bobs chef. Die legt uit waar Bob het Kantoor van Volkslectuur kan vinden ‘en dan zie ik je maandag om kwart over zeven.’

Per taxi gaat het dan naar het huis van Lord en Toet op de Djamboelaan. Zolang Bob en Bini nog geen eigen stek hebben, mogen ze hun intrek nemen in de gerieflijk ingerichte garage. Onderweg kijkt Bini haar ogen uit naar de huizen en de mensen op straat. Mannen met bamboestokken over de schouders met aan elke kant een mand. Vreemde vehikels. Getoeter van taxi’s en geklingel van betjahs. Mensen die op hun hurken langs de kant van de weg zitten. Een grote uitwaaierende boom met een stam zoals ze niet eerder zag. Overal stalletjes met eten.

‘Warongs,’ legt Toet uit. Scherpe etensgeuren dringen Bini’s neus binnen. Toet pakt haar handen en houdt ze stevig vast: ‘Zo enig dat julie nu hier zijn.’

Kletsnat van het zweet stappen ze het huis van Lord en Toet binnen. Ze frissen zich op en gaan opnieuw per taxi naar het oude deel van Batavia. In het Chinese restaurant belanden allemaal exotisch uitzierende gerechten op tafel. Stokjes in plaats van bestek. ‘Wat is dat in hemelsnaam,’ griezelt Bini bij de aanblik van één van de schotels. ‘Het lijken wel kippenklauwen.’

‘Dat zijn het ook, best lekker hoor. Ze zijn gefrituurd en knapperig. Probeer maar.’

‘Dat durf ik echt niet te eten.’

‘Dat is hier juist een bijzondere lekkernij.’ Verlekkerd knabbelt Lord er een op.

Kaart Nederlands-Indië (1915)

‘En wat is dit?’ Met haar twee stokjes vist Bini iets uit één van de scho-tels.

‘Ik denk een kippenhartje of kippenmaagje,’ zegt Toet, ‘lekker, pro-beer maar.’

Bini kijkt bedenkelijk, maar stopt het minuscule stukje dapper in haar mond. Valt het mee of tegen? ‘Pittig. Heet, heel erg heet. Wel lek-ker, een beetje rubberachtig.’ Ze wappert met haar hand en neemt een slok water om de brand in haar mond te blussen.

‘Weet je wat helpt tegen pedis, een beetje droge witte rijst. Beter dan water.’

Bini probeert met haar stokjes wat rijst te pakken, maar de korrels vallen ertussendoor. Een bediende stuift toe met twee lepels.

‘Het is een kwestie van wennen,’ zegt Lord troostend. ‘Oefening baart kunst. Overigens, we hebben goed nieuws voor jullie. Ik ben overge-plaatst naar Soerabaja. Binnenkort kunnen jullie ons huis overnemen, als je wilt.’

‘Wat? Word je overgeplaatst? Kan dat zomaar?’ Bob kijkt Lord ver-baasd aan.

‘De eerste of tweede week van augustus. We horen het net zelf. Zo gaat dat hier. Dienstbevel!’

‘Je kunt een deel van onze meubelen overnemen en ook de kokki en de djongos,’ voegt Toet daaraan toe.

Een reuze bof. Zo kunnen ze hun nieuwe leven beginnen bij vrienden die hen de fijne kneepjes van het tropenleven zullen bijbrengen en is er uitzicht op een eigen huis.

Voor Bob is de overgang niet al te groot. Hij is weliswaar in Den Haag geboren, maar zijn oudste broer en zus evenals zijn ouders in Indië. Ma in Solok bij de Padangse Bovenlanden op Sumatra en Pa in Bondowoso op Oost-Java. Hun ouderlijk huis in Den Haag had de sfeer van ouderwets kolonialisme, compleet met dolk, kris en sierkleed aan de muur boven de eeuwig brandende kolenkachel. Veel gemakkelijke stoelen, kleine tafeltjes en lampenkappen met franje. Uit de keuken stegen meerdere malen per week verrukkelijke etensgeuren op van een of andere sambalan.

JULI 1939

De zon is bijna onder, de lucht zwoel en aangenaam, op straat is het stil. Zo nu en dan vliegt een vogel over. Vleermuizen scheren rakelings langs het dak van de voorgalerij, de kikkers laten zich nog niet horen. De vier vrienden zitten fris gebaad op de zijgalerij. Bini is al verknocht geraakt aan dit tijdstip van de dag, de hitte nog voelbaar maar niet langer opdringerig. De djongos brengt een blad met vier glaasjes limoen priklimonade.

‘Wat heb je weer een beelderige jurk aan, Bini.’ Toet kijkt haar bewonderend aan. ‘Grappig die pofmouwen.’

‘Ik naai al mijn jurken zelf, van Vogue patronen.’

‘Daar maak je hier de blits mee. Je kan altijd aan de kleding zien wie er pas uit Holland komt. Maar jullie hebben nog steeds niets verteld over de bootreis.’

‘O, die was buitengewoon, de lunch en het diner waren een feest. Alleen onze pogingen ons in het Maleis verstaanbaar te maken mislukten. We bakten er niets van.’

‘Je leert het hier vanzelf van de lui die langs de huizen komen en op de pasar natuurlijk.’

‘Zeg Bob,’ onderbreekt Lord de dames, ‘hoe zit het met de oorlogsdreiging in Nederland?’

‘Nederland probeert neutraal te blijven, maar of het lukt? Onderweg

zagen we oorlogsschepen in de Middellandse zee. Grimmig. En op de Slammat wemelde het van Duits-Joodse vluchtelingen. Die stapten allemaal in Ceylon over op een boot naar Australië.'

'Australië?'

'Daar laten ze nog mensen toe. Tenminste dat hoopten ze. Duitsland stelt zich steeds harder op tegenover hun Joden. Ze kunnen nergens terecht in Europa en daarbuiten is het ook lastig.'

Het echtpaar met drie jonge kinderen ziet Bini nog scherp voor zich. Ze zaten vlak bij hen in de eetzaal. De kinderen, zulke schatjes, renden vrolijk rond en vonden alles een avontuur. Maar die ouders... De vrouw met zwarte kringen onder haar ogen en haar man met een verslagen blik.

'Het ontschepen van vluchtelingen duurde twee dagen. Het is wrang, maar het gaf ons de gelegenheid Ceylon een beetje te verkennen. Je weet toch dat mijn grootvader geboren is in Colombo? Een Uhlenbeck was jarenlang commandant van Galle, een fort ten zuiden van Colombo. We hebben zijn graf bezocht.'

AUGUSTUS 1939

De voorgalerij staat vol met hutkoffers. Morgen vertrekken Toet en Lord naar Soerabaja, met de boot vanuit Priok. De trein is te kostbaar voor bestuursambtenaren. Daarna zullen Bini en Bob verkassen van de garage naar het huis.

Nog eenmaal zitten ze met zijn vieren in de achtertuin onder de bomen. Geleidelijk verstilt het rumoer van overdag en lost alles op in de nacht. De drukkende hitte heeft plaats gemaakt voor een weldadige koelte. Om hen heen zet langzaam het duister in. Alleen het geritsel van vogels tussen de struiken op zoek naar een slaapplek is hoorbaar. De tokeh roept zijn naam. Eén keer en dan nog een keer: tokèh, tokèh. Konden ze hier maar altijd zo blijven zitten. Wanneer zullen ze elkaar weer zien? De djongos komt de lampen aansteken.

'Ik zal je missen, Toet.'

'Ik jou ook.'

'Zullen we nog een afzakkertje doen voor we gaan maffen? En vertel dan eens wat over je werk, Bob.' Lord steekt een kreteksigaret op. De

geur van kruidnagel verspreidt zich in de vochtige, warme lucht. Bob gaat er eens goed voor zitten.

‘Jullie weten toch dat Wilhelmina in 1901 sprak van een zedelijke roeping tegenover de Indische bevolking? Toen is Balai Poestaka, het Kantoor van Volkslectuur, opgericht als uitvloeisel van de Ethische politiek. Na veertig jaar hadden de ideeën van Douwes Dekker eindelijk wortel geschoten. Niet langer naar hartenlust exploiteren ten bate van de Nederlandse schatkist.’

‘Hoeveel mensen werken er bij jou op kantoor?’

‘Zo’n tweehonderdvijftig Javanen met een Nederlandse staf van vier personen. Het is een staatsuitgeverij waar boeken en tijdschriften in het Maleis, Javaans en Sundaas tegen lage prijzen worden verkocht.’

‘Maar verreweg de meeste mensen hier zijn toch analfabeet?’

‘Ongeveer negentig procent.’

‘Echt?’ roept Bini uit. ‘Dus bijna niemand kan lezen?’

‘Tien procent is nog altijd tussen de twee en drie miljoen. En die tien procent moet iets te lezen hebben. Er is een groot distributieapparaat met 3000 uitleenbibliotheken verspreid over Java en Sumatra.’

‘En jouw taak?’

Via dit soort kiosken verkocht het Kantoor van Volkslectuur goedkope boeken aan de Indonesische bevolking.

‘De Javaanse kopij beoordelen op geschiktheid en persklaar maken.’
Lord kijkt hem vragend aan.

‘Nee, dat kan ik nu nog niet. Zolang ik het Javaans onvoldoende beheers, leun ik zwaar op mijn Javaanse collega’s.’

‘En wat voor boeken geven jullie dan uit?’

‘Traditionele wayangverhalen bijvoorbeeld. Die zijn erg gewild hier op Java. Ook klassiekers als *Alleen op de Wereld* en *Dik Trom* worden vertaald in het Javaans of het Maleis en vaak ook bewerkt. *Oliver Twist* bijvoorbeeld speelt zich af in Batavia en Oliver heet Djamin. In de kampongs zijn ze gek op avonturenverhalen.’

‘Geen boeken in het Nederlands?’

‘Een enkele keer, maar het doel is dat de jeugd kan lezen in de eigen taal. We stimuleren ook jonge schrijvers. Elke maand stromen de manuscripten binnen. Het zijn rasechte verhalenvertellers hier.’

‘Helaas is de lange arm van het kolonialisme is nooit ver weg,’ schamperpt Lord. ‘De autoriteiten zijn als de dood voor bewustwording. Elke verwijzing naar een toekomst zonder koloniaal bestuur is streng verboden. In plaats van ‘Indonesië’ schrijven we Hindia. En de rood-witte vlag is taboe!’

‘Ideeën hou je toch niet tegen. Indonesische intellectuelen zoals Sjahrir en Hatta hebben het idee van vrijheid tijdens hun studie in Nederland geproefd. Dat smaakt naar meer, naar veel meer.’

Lord schenkt nog eens bij en heft het glas. ‘Op ons weerzien en de toekomst van dit land.’

SEPTEMBER 1939

Zondags arriveert de post uit Holland. Brieven van zus Miesje, moeder Moekie en Ma Uhlenbeck. Ongeduldig scheurt Bini de eerste envelop open en slurpt de inhoud gretig op. Na de eerste bladzij, legt ze hem op haar schoot en laat de inhoud op zich inwerken. Miesje een derde kind? Ze kan het haast niet geloven. Drie kinderen in vijf jaar? ‘Miesje is in verwachting,’ zegt ze met onvaste stem.

‘Dat is snel,’ reageert Bob. ‘Wanneer komt de baby?’

‘Tweede helft januari. Dan is dit kindje bijna zes als we terugkomen. Als je die eerste jaren niet meemaakt...’ Ze maakt haar zin niet af en

herstelt zich. 'Sierk mag de kinderpostzegels ontwerpen. Is dat niet leuk voor hem? Zo krijgt hij meer opdrachten.'

'Als kunstschilder met drie kinderen heeft hij dat natuurlijk hard nodig. Kom, ik moet nog even aan de slag.'

Met de brief van Miesje in haar hand tuurt Bini voor zich uit. Ze hoort niets, ziet niets. Haar gedachten zijn bij haar kleine nichtjes. Wat zou ze hen graag even willen zien, hun mollige lijfjes voelen, ze op schoot nemen en hun haartjes kammen. Grapjes met hen maken. Zouden ze nog wel eens aan haar denken? Het gemis van haar familie trekt als een pijnscheut door haar lichaam. Miesje is maar drie jaar ouder en nu al haar derde kind. Bini zou ook wel een kind willen maar voorlopig hebben ze genoeg aan elkaar, vindt Bob. Ze moet eerst acclimatiseren en wennen aan het leven in de tropen. Helaas heeft ze weinig om handen. Als ze nu lid waren van een tennisclub... maar zo iets kost een fortuin. En Bob zit liever met zijn neus in de boeken.

Bini gaat een weekje logeren bij Pet en Bert, vrienden uit Den Haag die nu in Bandoeng wonen. Billemans zal haar missen maar zo kan hij in ieder geval lekker doorwerken. Dat vindt hij heerlijk. Ze weet het.

Pet verwelkomt haar allerhartelijkst: 'Fijn dat je een hele week blijft! We gaan in ieder geval naar de bioscoop. En ik heb ook nog een verrassing.'

'Wat wonen jullie hier toch goed.'

'Ja dat is zo, en toch ben ik niet verrukt van het leven hier.'

'Wat bedoel je?'

'Nou ja, hoe zal ik het zeggen. We hebben een prachtig huis. Het klimaat is zalig, onze bedienden zijn goed, we hebben een auto. Wat wil je nog meer, maar toch... die ochtenden!' Pet kijkt de tuin in. Tussen de plantenbedden doet de kebon geruisloos zijn werk. Achterin klapwiekt een eenzame vogel en in de hoge bomen klinkt het ononderbroken koe-ren van duiven. 'Ze duren zó lang. Bert vertrekt iets voor zevenen en is pas na tweeën thuis. Al die uren, het is niet om dóór te komen, vooral als je niets om handen hebt. Alles wordt voor je gedaan. Familie en vrienden zoals jullie zitten ver weg. Als getrouwde vrouw heb je hier niets en dan ook niets te doen, zeker als je geen kinderen hebt.'

Bini is verrast dat Pet er net zo over denkt als zij: 'Je had me nog iets leuks te vertellen.'

‘Ik ben in verwachting.’
‘O, wat heerlijk voor je. Krijg je het vanzelf drukker.’
‘Het is nu ruim twee maanden. Het kindje is in maart uitgerekend.’
‘Dan kom ik je verzorgen als je bevallen bent. Ik heb tenslotte een diploma Kind & Opvoeding. Kan ik er eindelijk iets mee doen.’

OKTOBER 1939

Bob en Bini zijn uitgenodigd door Bobs chef voor een kopje koffie. Bini heeft de hele pasar afgelopen om een mooie orchideetak te vinden. Ze heeft flink afgedongen, precies zoals Toet het haar heeft geleerd. Een prachtige tak met trossen zachtgele bloemetjes met een roodbruin hartje. Ze is er zelf verrukt van. Toch is ze is nerveus. De Hiddings zijn veel ouder.

‘Zijn ze deftig?’

‘Welnee, helemaal niet. Hij is heel gewoon, zijn vrouw heb ik nog niet ontmoet.’

Ze fietsen door de donkere straten. De Tasikmalayaweg waar de Hiddings wonen, is een prachtige laan met reusachtige bomen en grote tuinen. Mevrouw Hidding ontvangt hen allerhartelijkst. De twee jongsten, Drientje en Liesbeth, slapen al. Anneke van negen en Joost van acht zijn nog op. Ze tronen de bezoekers mee naar hun kamers om ze hun collectie opgezette dieren te laten zien. Een serie nachtvinders op een kartonnetje, een groen slangetje, een platgereden kikker met één achterpoot en felgeel streepje op zijn rug en een verschrompelde tjitjak. Een jampot vol dooie kakkerlakken, het deksel strak dichtgedraaid. ‘Bah, wat luguber,’ rilt Bini, ‘ik moet niets hebben van kakkerlakken. Die lucht als ze dood zijn, zo onbeschrijflijk smerig.’

Anneke en Joost stralen. Ze kletsen Bob en Bini de oren van het hoofd. Van wanhoop steekt Bob zijn beide vingers in zijn oren. Anneke en Joost schateren het uit en rennen terug naar hun ouders.

‘Hoe bevalt het jullie hier,’ vraagt Hidding als ze rustig gezeten zijn.

‘We hebben het goed,’ antwoordt Bob, ‘toch Bini?’

‘Heerlijk, ons huis is nu helemaal ingericht, de hutkoffers uitgepakt. Maar zes dagen in de week een baboe en een djongos terwijl we met ons tweeën zijn, is wel even wennen.’